



Opracował: Piotr Rachwał

Sprawozdanie z posiedzeń Zespołu Demografii Historycznej Komitetu Nauk Demograficznych PAN w 2018 roku

2018 Report on the Meetings of the Historical Demography Group in the Committee on Demographic Studies at the Polish Academy of Sciences

W 2018 roku odbyło się pięć posiedzeń naukowych Zespołu Demografii Historycznej Komitetu Nauk Demograficznych PAN. W spotkaniach uczestniczyło od 8 do 18 osób – byli to reprezentanci ośrodków naukowych z Białegostoku, Krakowa, Lublina, Szczecina i Warszawy. Stałymi elementami obrad były referaty i komunikaty naukowe, informacje o nowościach wydawniczych z zakresu demografii historycznej i nauk pokrewnych oraz sprawy redakcyjne związane z wydawaniem czasopisma „Przeszłość Demograficzna Polski” (PDP).

W lutym referat pt. *Ruch naturalny ludności rzymskokatolickiej w Lubelskiem w świetle rejestracji metrykalnej od końca XVI do XIX wieku – aspekt źródłoznawczy* wygłosił dr Piotr Rachwał. Na początku wystąpienia referent nawiązał do wcześniejszych prób inwentaryzacji i wykorzystania danych o ruchu naturalnym w badaniach demograficzno-historycznych na Lubelszczyźnie. Przywołał m.in. inicjatywy Henryka Wiercieńskiego, Zygmunta Sułowskiego i Janiny Gawrysiakowej. Dr Rachwał wskazał, że prace nad przeliczeniem miesięcznych liczb urodzeń, ślubów i zgonów rozpoczął w 2008 roku. Początkowo akcja prowadzona była w archiwach parafialnych, jednak od 2012 roku metryki zaczęto także digitalizować, a ich kopie cyfrowe będą ogólnie dostępne w Internecie. Teren badań wyznaczyły granice XVI-wiecznego powiatu lubelskiego, natomiast ramy czasowe objęły lata 1582–1900. W badaniach, które powoli zbliżają się do

końca, udało się wyznaczyć ciągłość trzech serii danych w każdej z badanych parafii, tj. w 61 ośrodkach parafialnych. Wskazano także grupy parafii, dla których, ze względu na nieprzestrzeganie przez ich mieszkańców zasady przymusu parafialnego, statystyki ruchu naturalnego powinny być analizowane łącznie. Kolejny etap pracy stanowiła ocena rejestracji za pomocą syntetycznych miar kompletności – wskaźników U/M, U/Z, wskaźnika maskulinizacji urodzeń. Referent poinformował, że nadal trwają prace nad wyznaczeniem kilku kluczowych parametrów demograficznych: struktury wiekowej populacji, współczynnika reprodukcji brutto i netto, a także oczekiwanej długości trwania życia e_0 .

Na spotkaniu Zespołu w kwietniu wygłoszono dwa referaty naukowe. Pierwszy z nich, autorstwa badaczy z Białegostoku, dra Piotra Guzowskiego i dra Radosława Poniata, zatytułowano *Badania nad systemem pańszczyźnianym. Między perspektywą ekonomiczną a historyczną*. Na wstępie wystąpienia zdefiniowane zostało pojęcie *serfdom* (służba, poddaństwo, przymusowa praca), czyli termin, który nie ma prostego odpowiednika w literaturze przedmiotu w Europie Środkowej i Wschodniej, a sam w sobie jest obiektem zainteresowania demografów i ekonomistów, co wynika z kolei z badań nad nierównościami rozwoju ekonomicznego Europy. Autorzy referatu postawili sobie za cel wydobyć ze źródeł spisowych z terenu Podlasia i Wołynia takie elementy, które dadzą się kwantyfikować i mogą posłużyć do konstrukcji indeksu. Wśród wyróżnionych elementów znalazły się m.in.: sposób organizacji wspólnoty wiejskiej, kontrola właściciela dóbr nad chłopskim rynkiem ziemi, udział ludności chłopskiej w rynku, siła chłopskiego prawa do ziemi. W dalszej części wystąpienia referenci dokonali krótkiej charakterystyki tych elementów, wskazując równocześnie na problematyczne ustalenie ich znaczenia i wag konstruowanego indeksu. Efektem prowadzonych badań ma być uniwersalne narzędzie do mierzenia poziomu *serfdom*. Pomoże ono w zbadaniu wpływu *serfdom* na poziom nierówności społeczno-gospodarczych, PKB, możliwości finansowych państw, kapitał ludzki czy w końcu standard życia mężczyzn i kobiet.

Drugi referat – „*Ze względów materialnych*”. *Aborcja w Polsce międzywojennej* – wygłosił dr Bartosz Ogórek. Wyjaśnił, że tytuł wystąpienia determinuje charakter wykorzystanych źródeł, a precyzyjniej – najczęściej pojawiająca się tam przyczyna przerywania ciąży. Badania wpisują się w pytania o modernizację biologiczną społeczeństwa polskiego. Wśród pytań badawczych, które postawił referent, znalazły się m.in.: Czy w przypadku społeczeństwa II RP możemy mówić o kulturze aborcji? Czy aborcja jest związana z trudnymi warunkami bytowymi? Jaki związek zachodzi pomiędzy tzw. układem sił w związku z aborcją (koszty alternatywne a siła przetargowa)? Podstawę źródłową rozpatrywanego problemu stanowiły m.in. dane GUS dotyczące gorączki połogowej, a także ankiety ze Szpitala Ginekologiczno-Położniczego w Sosnowcu. W konkluzji

referent wskazał, że na podstawie wstępnych wyników można mówić o przejawach „kultury aborcji” w II RP, a poziom aborcji w niewielkim stopniu związany był z zamożnością rodziny; brak także wyraźnych związków z relacjami płci.

Również dwóch wystąpień naukowych wysłuchano w trakcie czerwcowych obrad Zespołu Demografii Historycznej. Jako pierwszy wystąpił dr Mateusz Wyźga z referatem pt. *Homo movens. Mobilność chłopów w Polsce przednowoczesnej na przykładzie mikroregionu krakowskiego*. Na wstępie badacz zdefiniował pojęcie mobilności oraz rodzaje migracji. Przedstawił ich klasyfikację na podstawie pokonywanego dystansu. Wyróżnił migracje krótkodystansowe – do 15 km, średniodystansowe – między 15 a 50 km oraz długodystansowe – powyżej 50 km. Następnie przybliżył zebranym literaturę dotyczącą migracji w aspekcie historycznym, m.in. prace Colina G. Pooleya, *Migration and Transport: Historical Perspectives* (2017) oraz Steva Hochstadta, *Mobility and Modernity. Migration in Germany 1820–1989* (1999). Więcej uwagi dr Wyźga poświęcił omówieniu celów badawczych, a także problemom, jakie wiążą się z ich realizacją – głównie natury źródłowej. Zadał pytania, czy chłopci polscy byli zdolni do migracji, jakie interakcje zachodziły między procesami migracyjnymi a cyklem życia oraz jaki był wpływ miasta na mobilność chłopów. Omawiając źródła, zwrócił m.in. uwagę na ich fragmentaryczność i zróżnicowanie. W wykorzystanej w referacie szerokiej bazie źródłowej znalazły się księgi metrykalne, księgi przyjęć do prawa miejskiego, księgi grodzkie i ziemskie. Prelegent w syntetyczny sposób omówił wykorzystane metody badań, w tym analizę statystyczną, rekonstrukcję rodzin, studia przypadku i mikroanalizę.

Podsumowując swoje dotychczasowe badania, dr M. Wyźga stwierdził, że większość migracji odbywała się na małych dystansach, co kilka miesięcy lub lat. Około 55% migrantów migrowało maksymalnie do 15 km, ponad 33% do 50 km, a tylko 10% powyżej tej granicy. Bardziej mobilne były uboższe warstwy społeczności chłopskich. Z kolei chłopci pełnorolni migrowali na dalszą odległość (szersza sieć społeczna). Istotną rolę w podjęciu decyzji o zmianie miejsca zamieszkania odgrywały czynniki ekonomiczne oraz zasady dziedziczenia.

Jako drugi na omawianym zjeździe wystąpił mgr Konrad Kołodziejczyk z referatem *Ludność chrześcijańska w osiemnastowiecznym Kazimierzu*. Autor przedstawił wstępne wyniki badań nad ludnością chrześcijańską w osiemnastowiecznym Kazimierzu. Zaprezentował m.in. konspekt rozprawy doktorskiej, omówił podstawę źródłową i wykorzystywane metody badawcze. W kręgu zainteresowań referenta znalazł się nie tylko ruch naturalny, stan ludności, ale również migracje oraz szerszy kwestie związane z życiem codziennym w mieście.

W październiku mgr Tomasz Związek przedstawił referat *Najstarsze rejestry poborowe powiatu kaliskiego z XVI w. – źródło i możliwości wykorzystania w zakresie badań nad osadnictwem, stanem populacji i historią gospodarczą*.

Referent omówił źródła, na podstawie których prowadzi badania, tj. rejestry poborowe powiatu kaliskiego z lat 1507–1510. Materiały te, jak podkreślił, nie były jak dotąd przedmiotem pogłębionych badań. Dociekania badacza koncentrowały się wokół czterech głównych zagadnień: studiów źródłoznawczych, środowiska naturalnego, struktury osadnictwa oraz struktury gospodarczej i demograficznej. Omawiany obszar charakteryzował się gęstą siecią rzeczną i leśną. Na terenie powiatu funkcjonowała przede wszystkim duża własność szlachecka – 82%, majątki Kościoła – 8% oraz dobra królewskie – 5%. Samo źródło charakteryzuje się schematyczną budową. Zawiera nazwy miejscowości, głównie w układzie parafialnym, informację o liczbie łańów uprawnych, liczbie obiektów przemysłowych (karczmy, wiatraki itp.), datach pobrania świadczeń podatkowych, kwocie zapłaconego podatku, wsiach, które nie opłaciły podatku, adnotacjach o własności. W dalszej części wystąpienia T. Związek przywołał szerszy kontekst badań nad skarbowością XV–XVI wieku w Polsce. Dokonał krótkiej charakterystyki literatury przedmiotu i oprócz swoich badań wymienił m.in. edycje Adolfa Pawińskiego i Aleksandra Jabłonowskiego, prace Ireny Gieysztorowej, Tadeusza Szulca, Piotra Guzowskiego i Krzysztofa Borody. Poruszając kwestie metodologiczne, zauważył, że istotne jest ustalenie, czy mamy do czynienia z oryginałem, czy też z brudnopisem źródła, który często zawierał więcej informacji. Omówił schemat, w jaki pobierano podatek, krótko przedstawił sylwetki poborców, zwrócił też uwagę, że wraz z upływem czasu rósł odsetek pustych zapisów dla poszczególnych miejscowości.

Ostatnie posiedzenie Zespołu Demografii Historycznej w 2018 roku odbyło się 4 grudnia. Referat pt. *Nominacje senatorskie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w świetle analizy sieci społecznej* wygłosił dr Marek Jerzy Minakowski. Na wstępie przywołał najważniejsze informacje związane ze składem i funkcjonowaniem parlamentu polsko-litewskiego. Autor wystąpienia zwrócił uwagę, że dostępna jest obszerna literatura na temat kształtowania się polsko-litewskiej elity władzy w wiekach XVI–XVIII; równocześnie podkreślił, że literatura ta pomija kilka istotnych aspektów tematu. Zaproponowane rozwiązania metodologiczne w zakresie analizy sieci społecznych pozwoliły zwrócić uwagę na fakt, że nawet jeśli nominacje senatorskie były arbitralne, to i tak odpowiadały rzeczywistej pozycji polityków w ogólnokrajowej sieci społecznej, co sugeruje, że sieć społeczna była jedną z realnych władz w kraju i wpływała na decyzję króla. Poza tym status polityków był bardziej związany z pozycją ich matek i żon niż z ich nazwiskiem i linią męską.